

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ПРИСЛІВНИКІВ ПРИЧИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У цій статті розглядається проблема класифікації прислівників причини в сучасній українській мові з огляду на недостатню вивченість цих одиниць. Відзначається нерозв'язаність системи причинових прислівників та їх обмежене вживання, досліджуються відмінності у функціонуванні цих одиниць в різних стилях мови. Пропонується розділити їх на номінативно значущі прислівники причини, приналежні до розмовно-побутового стилю, і прислівникові займенники, які є функціональними одиницями загальномовного плану.

Ключові слова: прислівники причини, номінативно значущі прислівники причини, прислівники-займенники причини.

Глотова О. В. К вопросу о классификации наречий причини в современном украинском языке. *В данной статье рассматривается проблема классификации наречий причини в современном украинском языке с учетом недостаточной изученности этих единиц. Отмечается недоразвитость системы наречий причини и их ограниченное использование, исследуются отличия в функционировании этих единиц в разных стилях речи. Предлагается разделить их на номинативно значимые наречия причини, относящиеся к разговорно-бытовому стилю, и наречные местоимения причини, являющиеся функциональными единицами общезыкового плана.*

Ключевые слова: наречия причини, номинативно значимые наречия причини, наречия-местоимения причини.

Glотова О.В. The Problem of Classification of the Causative Adverbs in the Modern Ukrainian Language. *The topicality of the article is determined by the fact that causative adverbs are the least studied grammar units in the Modern Ukrainian language what can be explained by a small number of this type of lexemes, their narrow usage and non-productivity. That's why the list of causative adverbs in modern scientific studies and textbooks is very limited and not all of them are mentioned. Modern state of linguistics foresees that all the elements of the language system should be studied thoroughly. So the aim of the article is to present and study the causative adverbs functioning in all the styles and to work out the detailed classification of these units. The subject of the research is semantic-syntactical functioning of the causative adverbs in different speech styles. Causative adverbs formed from semantically meaningful words and possessing their semantic features, are used in the sentence as adverbial modifiers of cause. This group is characteristic only of colloquial speech. Adverbs-pronouns don't possess definite semantic meaning. Just as pronouns they are used instead of meaningful words, namely adverbs. This group includes such units as interrogative pronouns, indicative pronouns, indefinite pronouns. They belong to all normative functional styles. In the result of the analysis it is possible to single out two groups of causative adverbs: nominatively meaningful adverbs and adverbs-pronouns, which, in their turn, can be classified as interrogative relative, indicative and indefinite.*

Key words: causative adverbs, nominatively meaningful causative adverbs, causative adverbs-pronouns.

Сучасні дослідники та автори вишівських підручників по-різному визначають кількість і склад прислівників причини української мови. Одні розрізняють власне прислівники: *зо зла, спересердя, зопалу, спросоння, здуру*, й прислівники-займенники (або займенникові прислівники): *чому, тому* [7: 125; 2: 195], інші відносять до прислівників усю сукупність граматичних

одиниць цього розряду без поділу їх на власне прислівники і займенники-прислівники [6: 435; 4: 160]. Видається науково обґрунтованим визнання в складі прислівників причини власне прислівників і займенникових прислівників (чи прислівників-займенників). Їхній поділ відбиває семантичну неоднотипність і синтаксичну функцію розглядуваних одиниць.

Актуальність цієї статті полягає в тому, що прислівники причини належать до найменш вивчених граматичних одиниць. Причина цього бачиться у вузькому колі самих лексем і в недостатній їх поширеності та непродуктивності. Цим і пояснюється те, що і в академічних виданнях, і у вузівських підручниках дається надто скупий список прислівників причини. Тим часом стан теорії мовознавчої науки потребує пильної уваги до всіх елементів мовної системи. Метою роботи є виявлення усіх лексем, що репрезентують прислівники причини, аналіз їх функціонування та стильової приналежності. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити кількість і склад прислівників причини на базі лексикографічних джерел та академічних видань, класифікувати прислівники причини на основі їх семантичної неоднотипності та синтаксичної функції з урахуванням їхнього відмінного функціонування в стилях мови. Предметом наукової розвідки є семантико-синтаксичне функціонування прислівників причини в різних стилях мовлення. Об'єкт дослідження становлять прислівники причини сучасної української мови. Матеріалом для аналізу слугували художні твори українських письменників та зразки усного мовлення.

Власне прислівники причини, будучи утвореними від повнозначних слів, несуть у собі їх семантичні ознаки, що й забезпечує їм роль члена речення – обставини причини. У цій функції вони засвідчуються передусім при дієсловах, стоячи в пре- чи постпозиції, наприклад: *Що наробила здуру Шука – це всякому наука* (Л. Глібов); *Скривлене коліно нис, але згарячу він ще не відчуває різкого болю* (М. Коломієць). Трапляються вони і в складі дієприслівникових зворотів, приєднуючись до дієприслівників, як-от: *Дороти вже спала, нервово скидаючись спросонку* (І. Ле). Надто рідко, але можливі поєднання прислівника причини з прикметником у складі означення (обов'язково в постпозиції): *Підскочивши, протирав дикі спросоння очі* (А. Ішук).

Займенникові прислівники, хоч і функціонують у реченні як обставина, позбавлені такого семантичного навантаження. Як і займенники, вони виступають замість повнозначного слова, у цьому разі замість прислівника. Це значить, що вони позначають ситуацію лише з допомогою дейксиса, не відбиваючи її безпосередньо. Найяскравіше це проявляється в прислівнику-займеннику *чому*. Належачи до питальних, цей займенник використовується як питання, на яке відповідають прислівники причини, наприклад: *чому? зозла, спересердя, зопалу, спросоння* [7: 125]. Це питання стає засобом ідентифікації причинового значення лексем. Цьому питальному прислівнику-займеннику відповідає стверджувальний прислівник-займенник *тому*. Їхня співвідносність найпоказовіше проявляється в діалозі, коли на запитання *чому?* формується відповідь, що починається із прислівника-займенника *тому, що*. У цій співвідносності запитання-відповідь і виявляється

своєрідність синтаксичного функціонування прислівників-займенників, відмінна від функціонування власне прислівників, які в позиції прислівника «передають обставинні семантико-синтаксичні відношення і виступають у ролі придієслівного другорядного члена речення» [З: 190].

У зв'язку з викладеним правомірно було б закріпити за першою групою прислівників назву «номінативно значущі прислівники». У такому найменуванні розкривається сутність протиставлюваних груп прислівників, серед яких є слова повнозначні і слова-займенники. Саме тому для такого протиставлення більше підходить назва «номінативно значущі прислівники», ніж просто «власне прислівники».

Поділ прислівників на дві групи конче потрібний ще з огляду на відмінне їх функціонування в стилях мови. Звернення до лексичного значення номінативно значущих прислівників показує, що вони служать для позначення психічного чи фізичного стану, властивого лише людині, наприклад: *спересердя, зозла, зопалу, здуру, сп'яну/сп'яна*. Цьому сприяє те, що частина іменників, які в поєднанні з прийменниками перейшли в прислівники, своїм лексичним значенням визначають внутрішній стан суб'єкта. Це прислівники *спросоння, спересердя, зозла* та інші. Але внутрішній стан особи передають також і прислівники, утворені не від іменників, що позначають внутрішній стан, як от: *здуру, сп'яну/сп'яна* та інші. В їхньому утворенні діяв процес семантичної ізоморфності, заснований на логіці зумовленого відношення: ім'ярек – п'яниця, а тому може зробити щось через те, що п'яниця, через сп'яніння, тобто сп'яну.

Аналізуючи їх, не можна не помітити, що всі перелічені слова називають негативні ознаки стану особи. Саме тому вони стають елементами оцінного, конкретного, здебільше зневажливого характеру. Цілком імовірно, що їх переважно негативна семантика стала причиною закріпленості цих слів лише за розмовно-побутовим стилем. У нормативному літературному мовленні (офіційно-діловому, науковому, публіцистичному) вони не фіксуються. Це спостереження не знаходить повного підтвердження в лексикографічній практиці. «Словник української мови» супроводжує поміткою «розмовне» лише прислівники *здуру, сп'яна/сп'яну*. Інші (*спросоння, спересердя, зопалу*) не мають такого застереження. Без позначки «розмовне» подається не відзначуваний у жодному з досліджень і в жодному посібнику прислівник *зосліну*, який має виразно причинове значення в тих прикладах, що наведені в словнику: *Недобачаю, вчора улюблену його склянку фарфорову розбила зосліну* (М. Горький), *Кури, яких захопило затемнення (сонця) поза домом, повитягавши шиї і розб'ївшись в різні боки, натикались зосліну на зустрічні предмети* (В. Гжицький). У них від дієслів *розбила* і *натикались* логічно поставити запитання *чому?* Відповідь: *зосліну*. Що ж до книжних нормативних літературних стилів, то про них можна твердити таке: у них немає прислівників причинової семантики. У нормативних стилях відповідні значення причини подаються підрядними частинами складнопідрядних речень або дієприслівниковими зворотами.

Серед займенникових прислівників причини в науковій і підручничковій літературі називаються лише *чому* і *тому*. До них не долучені такі займенникові прислівники причинової семантики, як: *чого*, *того*, *чомусь*, *чогонебудь*, *щось*, *що*. Тим часом вони відбиті в одинадцятитомному «Словнику української мови». Про прислівник *чого* написано: «Уживається на початку речення, в якому міститься запитання про причину або мету чого-небудь» [6, т. XI, с. 348], а про прислівник *того* значиться: «Уживається як співвідносне слово із сполучником *що* з причиновим значенням» [6, т. X, с. 170]. Один приклад ілюструє обидва твердження: *Чого ж тепер вони такі сумні та невеселі? Того, що серце їм гризе і сором і досада...* (Л. Українка). Про інші знаходимо: *Чомусь* – невідомо чому, з якої причини: *Навгороді коло броду барвінок не сходить. Чомусь дівчина до броду по воду не ходить* (Т. Шевченко); *Чогось* – невідомо чому, з якої причини: *Лесь обережно сідає на краєчок тендітного кріселка і чогось зітхає* (М. Стельмах); *Чого-небудь* – з якої-небудь причини: *Соломія знала, що як роман розсердиться чого-небудь трохи, то не говорить три дні* (І. Нечуй-Левицький); *Щось* – невідомо, з якої причини, неясно, чому: *Умовк Кобзар сумуючи: щось руки не грають!* (Т. Шевченко); *Що* – уживається у функції прислівника у значенні: чому?, з якої причини? – *Панове молодці! – каже (Олеся), – ...що ви мене, як вороги, стережете, в неславу сироту вводите!* (М. Вовчок).

Як свідчать приклади, вони вказують на невідому, непевну причину дії або мають значення «з якоїсь причини». Іноді при них використовуються конструктивні елементи *то*, *може*, *мабуть* та інші, які надають відтінок категоричного звернення, непевності, достовірності причини тощо. З розглянутих прислівників лише *щось*, за Словником, віднесений до категорії розмовних. Це, однак, не заважає вбачати в кожному із них елемент розмовно-побутового стилю. Однак на відміну від номінативно значущих прислівників вони знані в значно ширшому діапазоні. Ними послуговуються не лише в художньому, але й в низці газетних жанрів публіцистичного стилю.

Займенник *що* надто рідко фіксується в прислівниковому значенні. З метою усунення омонімічності в розмовному мовленні використовуються його варіанти: *за що?*, *за віщо?*, *за що й про що?*, *про що?*, які відповідають загальному значенню *чому?* Конкретизації причинового значення цьому займеннику надають прийменники, у сполученні з якими виразніше окреслюється причинове значення.

Можна припустити, що розглянуті прислівники не вводять у науковий обіг через те, що вони маловживані і належать до розряду розмовних. Але таке припущення спростовується хоч би тим, що в числі причинових прислівників є розмовні і нерозмовні (за кваліфікацією «Словника української мови»). Але ж вони розглядаються як існуючі в мові і варті уваги. До того ж з практики висвітлення граматичного матеріалу відомо, що, наприклад, в числі причинових сполучників незмінно відзначаються не тільки сполучники кодифікованої мови, але й функтиви застарілі, рідковживані, такі як: *тим що* та інші. Тому виправданим, мабуть, стане припущення, що перелічені

вище прислівники *чого, того* та інші не названі через недостатню їх вивченість, що й зумовлює потребу в розгляді їхніх особливостей.

Нормативні займенникові прислівники (як питальний *чому?*, так і відповідний йому розповідний *тому*) за вживаністю загальнотильові, нормативні. У розмовно-побутовому мовленні їм відповідають пари *чого?* – *того*; *як, що?* – *того*. Їхня паралельність доводиться такими прикладами: / *чого, що/ти не йдеш?* Усі ці прислівники (нормативні і розмовно-побутові) передають причину в найбільш загальному вигляді у зв'язку з не речовим, а вказівним характером своєї семантики. Тим-то й перетворення їх у предикативні структури, як це допускають номінативно значущі прислівники, неможливе: вони не здатні передати жодної інформації про конституенти семантичної ситуації. Їх можна називати денотативно «порожніми». Цим і зумовлене їх використання. Питальні, наприклад, застосовуються тоді, коли невідомі причини певної ситуації. Для з'ясування невідомого послуговуються питальними словами. Стверджувально-розповідні функціонують в основному як вказівні слова стосовно вже відомого або констатації невідомого. Як питальним, так і стверджувально-розповідним займенниковим прислівником властивий синкретизм. Поєднання *чому* з прийменником *при* створює риторичне запитання *При чому тут я?*, тобто *Я тут ні при чому*, що дорівнюється *Я безпідставно, без причини названий, оговорений*. Реченням *Чого йому боятися?* також передається риторичне питання.

Таким чином, розглянутий матеріал дає підстави констатувати, що в сучасній українській мові є два види прислівників, які функціонують із причиновим значенням: номінативно значущі прислівники і займенникові прислівники.

Стилістична конотація, пов'язана з вираженням негативної характеристики стану особи, зробила номінативно значущі прислівники оцінними словами розмовно-побутового стилю. Неможливість їхньої трансформації в літературну мову дозволяє констатувати відсутність у строго нормативних стилях прислівників, що мають номінативне значення причини. В оформленні категорії причини в літературній мові прислівники не беруть участі. Це можна пояснити не тільки тим, що формування причинового значення відставало, а й тим, що вираження лінгвістичної причини потребує різноманітної деталізації. А це можливо лише за умови, коли частина мови, що передає причину, характеризується широкими можливостями сполучення з іншими словами. Прислівник же має обмежені можливості сполучуваності, зумовлені морфологічними даними і типом синтаксичних зв'язків. Цим і пояснюється те, що прийменниково-відмінкові форми беруть на себе обов'язки вираження причинових значень, адже іменники як опорні слова в поєднанні з прийменниками завдяки різноманітності лексичного значення здатні відтворювати нюанси причин, передаваних у висловлюваннях подій.

З-посеред займенникових прислівників слід виділяти три групи: 1) питально-відносні: *чому, що, чого*; 2) вказівні: *тому*; 3) неозначені: *чомусь, щось, чогось, чого-небудь*.

Використання різнорідних займенників у значенні причини можна пояснити тим, що каузативність як компонент висловлювання сформувалась значно пізніше за такі, наприклад, категорії, як категорія атрибута, об'єкта, а тому вона намагається використовувати ті моделі і конструкції, які обслуговують інші синтаксичні категорії. Це демонструє, зокрема, функціонування займенника *що*.

Здійснений аналіз прислівників із причиновою семантикою дозволяє зробити такі висновки:

1) серед прислівників причини є два їх розряди: номінативно значущі прислівники і прислівникові займенники або прислівники-займенники;

2) номінативно значущих прислівників причини в нормованій літературній мові немає: вони становлять ознаку розмовно-побутового стилю; прислівники-займенники – функціональні одиниці загальномовного плану;

3) обидва розряди прислівників причини становлять граматичні засоби вираження категорії причиновості.

Запропонована класифікація потребує подальшого уточнення з урахуванням більш глибокого вивчення семантичних відтінків причинових прислівників української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Висоцький А. В.** Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові: монографія / А. В. Висоцький. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2013. – 328 с. 2. **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 255 с. 3. **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська / За ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с. 4. **Волох О. Т.** Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Е. І. Чернов – К.: Вища школа, 1989. – 334 с. 5. **Горпинич В. О.** Морфологія української мови : підруч. для студ. вищих навч. закладів / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с. 6. **Словник української мови:** В 11 томах. – Т.7. – К. : Наукова думка, 1977. 7. **Сучасна українська літературна мова: Морфологія /** За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с. 8. **Украинская** грамматика. – К.: Наукова думка, 1986. – 360 с.

Глотова Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Email: alex.glotov83@gmail.com

тел. +38 095-814-42-84

<http://orcid.org/0000-0002-3662-8647>

Glotova Olena Vasylivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of English Philology, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivska Str., 2.